

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ТОПАЛОВА ОЛЕСЯ ІЛЛІВНА

УДК 911.3:338.48-056.26(477)

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор
Бейдик Олександр Олексійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри країнознавства та туризму

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор
Круль Володимир Петрович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри фізичної географії,
геоморфології та палеогеографії

кандидат географічних наук
Поливач Катерина Анатоліївна,
Інститут географії НАН України,
старший науковий співробітник відділу картографії

Захист відбудеться «25» жовтня 2016 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.07 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: м. Київ, просп. акад. Глушкова, 2, географічний факультет, ауд. 312.

Відгуки на автореферат надсилати на адресу: МСП-01601, м. Київ-601, вул. Володимирська, 64, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, проф. Мезенцеву К.В.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, МСП-601, вул. Володимирська, 58, к. №12.

Автореферат розісланий « ____ » _____ 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор географічних наук, професор

К.В.Мезенцев

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний розвиток суспільства потребує толерантного відношення до людей з обмеженими фізичними можливостями. Інвалідність людини є явищем соціальним, уникнути його не може жодна країна і тому, відповідно до рівня свого соціально-економічного розвитку, пріоритетів і можливостей, кожна держава формує політику щодо надання допомоги неповносправним особам. Одним із важливих напрямів соціальної політики сучасної України є посилення соціального захисту осіб з інвалідністю, що сприятиме їх соціальній інтеграції. Незважаючи на це, питання абілітації, реабілітації та соціальної адаптації людей з фізичними та психофізичними вадами залишаються надзвичайно гострими та актуальними. Той факт, що саме туризм є однією з важливих форм соціальної реабілітації та адаптації маломобільної групи населення до умов зовнішнього середовища не може залишитись не поміченим владою та суспільством.

За даними Міністерства соціальної політики, в Україні постійно зростає чисельність осіб з інвалідністю (в 2013 р. їх кількість склала 2,8 млн. осіб або 6,1% населення країни). Зважаючи на недосконалість системи медичного обслуговування, зростання чисельності ДТП, бойові дії на сході країни, ці показники постійно зростають, а отже, зростає потреба в організації спеціалізованих заходів щодо соціальної та фізичної реабілітації населення та воїнів, які перебувають (або перебували) в зоні проведення антитерористичної операції. На 2016 р. 132 тис. учасників АТО демобілізовані (з них 80% потребують реабілітації) і 45 тис. буде демобілізовано найближчим часом. Актуальним є впровадження в комплексну реабілітацію спеціалізованих програм для занять різними видами туризму та адаптування їх до потреб людей з фізичними або психофізичними вадами. В науковій літературі проблематика організації туризму для цільових груп з обмеженими фізичними можливостями в Україні практично не досліджена. Туризм в нашій країні далеко не в повній мірі є доступним видом діяльності для маломобільної категорії населення. Туристська сфера України практично не готова до надання туристських послуг людям з особливими потребами, рекреаційні зони не пристосовані до їх можливостей і вимог, бракує методик, досвіду фахівців. Потужна база туристських ресурсів України залишається частково недоступною для відвідування особами з інвалідністю. Суспільно-географічний аналіз передумов та перспектив розвитку адаптивного туризму в регіонах України допоможе виявити реальну ситуацію, що склалась в цьому соціальному секторі, відслідкувати очікувані тренди та промоніторити відповідні виклики.

Доцільність розробки дисертаційної тематики зумовлена й тим, що розвиток адаптивного туризму в регіонах України є пріоритетним напрямом плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 рр. «Безбар'єрна Україна» (постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. № 784).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана у відповідності до напряму наукової роботи кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (тема «Стан та перспективи географічних і методичних досліджень Запорізького краю та суміжних територій в умовах інтеграційних процесів», № держреєстрації 0110U003217, 2011-2013 рр. та тема «Етнічна географія Запорізької області. Історія та сучасність», № держреєстрації 0115U001736, 2014-2016 рр.) та наукової тематики діяльності науково-дослідної лабораторії рекреаційної географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького та відповідними положеннями проектної розробки міської моделі міжкультурної інтеграції «План міжкультурної інтеграції м. Мелітополь на 2015-2020 рр.».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення суспільно-географічних передумов формування адаптивного туризму в Україні та визначення перспектив його розвитку. Для досягнення поставленої мети сформульовано такі *завдання*:

- дослідити становлення світової та європейської законодавчо-правової бази адаптивного туризму;
- удосконалити поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму;
- запропонувати класифікацію видів адаптивного туризму;
- обґрунтувати методи, принципи і прийоми дослідження адаптивного туризму;
- розробити структурно-логічну модель адаптивного туризму;
- проаналізувати соціально-демографічні, природно-географічні, культурно-історичні та етноландшафтні, політико-інституційні та інфраструктурні чинники формування адаптивного туризму в Україні;
- провести просторово-часовий аналіз сучасного стану розвитку адаптивного туризму;
- виявити перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні;
- обґрунтувати принципи створення перспективного просторового каркасу координаційної системи адаптивного туризму України та дати його картографічну інтерпретацію;
- запропонувати методика створення доступних туристських маршрутів для осіб з інвалідністю.

Об'єктом дослідження є адаптивний туризм України, який виступає чинником соціальної реабілітації як для відносно здорових людей похилого віку, так і для осіб з інвалідністю.

Предмет дослідження – суспільно-географічні передумови та перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні.

Методологія та методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції,

методи моделювання, картографічний, статистичний, порівняльно-географічний та методи сучасних комп'ютерних технологій та інновацій.

Методологічною основою роботи виступили положення сучасної суспільної географії (роботи М. Д. Пістуна, О. Г. Топчієва, К. В. Мезенцева, А. Л. Мельничука), наукові нароби (монографії та публікації) українських та зарубіжних географів з питань медичної географії (В. М. Гуцуляка, Б. Б. Прохорова, В. О. Шевченка), рекреаційної географії та географії туризму (В. С. Преображенського, Н. М. Сажневої, І. Т. Твердохлебова, В. М. Шумського). Висвітленню різноманітних медико-географічних аспектів, розгляду низки питань адаптивного (у т.ч. інвалідного) туризму присвячені роботи (фундаментальні монографії, словники та окремі публікації) як вітчизняних (А. П. Авцина, А. О. Бавельського, О. О. Бейдика, Я. І. Жупанського, Л. І. Зеленської, Г. І. Зоріна, Є. І. Ігнат'єва, А. Д. Лебедева, О. М. Ліщишиної, Л. В. Максимової, О. Л. Райх, О. О. Ручіна, В. О. Шевченка, А. А. Шошина, К. Г. Яковлевої), так і зарубіжних (А. М. Ахметшина, О. Кеннона, А. Є. Піратинського, Є. А. Сігиди, Д. Симпсона, Д. Л. Штампа та ін.) вчених.

Наукова новизна одержаних результатів. В дисертаційному дослідженні:

вперше:

- розроблено класифікацію адаптивного туризму;
- запропоновано структурно-логічну модель адаптивного туризму;
- дано аналіз суспільно-географічних чинників формування адаптивного туризму в Україні;
- виявлено особливості сучасного стану розвитку адаптивного туризму в регіонах України;
- обґрунтовано просторовий каркас перспективної координаційної системи адаптивного туризму в Україні та визначено його перспективні туристсько-реабілітаційні центри;

удосконалено:

- теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму;
- періодизацію розвитку світової та європейської законодавчо-правової бази адаптивного туризму;
- науково-методологічні підходи аналізу адаптивного туризму;

набули подальшого розвитку:

- рекомендації щодо створення доступних туристських маршрутів для осіб з інвалідністю;
- розробки перспективних туристських маршрутів в НПП України.

Практичне значення одержаних результатів. Науково-практичні розробки дисертації були використані при створенні доступних туристських маршрутів для осіб з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями на території Національного природного парку «Приазовський» (довідка № 419/13-08) та залучені Мелітопольським міським виконавчим

комітетом до проектної розробки міської моделі міжкультурної інтеграції «План міжкультурної інтеграції міста Мелітополь на 2015-2020 рр.» (довідка № 01-06/433).

Результати дисертаційного дослідження, його положення, висновки та пропозиції впроваджені в навчальний процес географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, використані при розробці програм навчальних дисциплін «Активний туризм», «Соціальний туризм» та використовуються при викладанні дисциплін «Географія рекреації та туризму», «Активний туризм: діяльність туристичної самодіяльної організації» на кафедрі країнознавства та туризму (довідка № 050/352-30); Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова та використовуються при викладанні навчальних дисциплін «Спортивний туризм», «Діяльність туристської самодіяльної організації» на кафедрі туризму і готельного господарства (довідка № 1989); Навчально-наукового інституту економіки і права Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького при викладанні навчальних дисциплін «Географія туризму», «Організація анімаційної діяльності», «Рекреалогія» на кафедрі туризму і готельно-ресторанної справи (довідка № 183/03). Окрім того, результати дисертаційного дослідження впроваджено в інтегровані програми навчального процесу Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького на кафедрі туризму, соціально-економічної географії напрямів підготовки 6.140103 «Туризм» та 6.010201 «Фізичне виховання» при викладанні навчальних дисциплін: «Географія туризму», «Організація туризму», «Спеціальний туризм» та використано при розробці програм навчальних практик «Туризм», «Туристичний похід» та методичних рекомендацій з навчальної дисципліни «Спеціальний туризм» (довідка № 01-28/513).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою, в якій реалізовано ідеї автора щодо теорії і практики суспільно-географічного дослідження передумов та перспектив розвитку адаптивного туризму в Україні. Науково-методологічні положення, результати, висновки і пропозиції, що містяться в роботі, належать безпосередньо автору. Використані положення інших авторів мають відповідні посилання. З наукових праць, які опубліковано у співавторстві, у дисертації використані лише ті положення, які отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та матеріали дисертаційного дослідження доповідались та пройшли апробацію на 18 міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, з'їздах, семінарах, форумах: Міжнародній науковій конференції «Мир современной географии» (м. Сімферополь, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Экологические, экономические и социально-культурные предпосылки трансграничного сотрудничества в Балтийском регионе» (м. Псков, Росія, 2012); Науковій міжнародній інтернет-конференції «Соціально-екологічні проблеми розвитку Азово-Чорноморського регіону »

(м. Мелітополь, 2012); XI та XII з'їздах Українського географічного товариства (м. Київ, 2013; м. Вінниця, 2016); V Всеукраїнській науково-практичній конференції (за міжнародною участю) «Географія та екологія: наука і освіта» (м. Умань, 2014); V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (м. Переяслав-Хмельницький, 2014); X Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький, 2014); I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Регіональні проблеми розвитку приморських територій: теорія і практика» (м. Мелітополь, 2014); II Міжнародній науково-практичній конференції «Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку» (м. Черкаси, 2014); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку суспільної географії» (м. Київ, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми устойчивости эколого-хозяйственных и социально-культурных систем трансграничных регионов» (м. Псков, Росія, 2014); Регіональній науково-практичній конференції, присвяченій 100-річчю А. А. Хижняка (м. Мелітополь, 2015); Міжнародному семінарі «Сільський зелений туризм для неповносправних осіб» (м. Львів, 2015); VI Міжнародній науково-практичній конференції: «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (м. Херсон, 2015); I Регіональному туристичному форумі «Наш край у новому форматі: розвиток зеленого туризму» (м. Мелітополь, 2015); II Регіональному туристичному форумі «Наш край у новому форматі: розвиток зеленого туризму» (м. Бердянськ, 2015); Міжнародній науковій конференції «Людина та ландшафт : географічний підхід в первісній археології» (м. Київ, 2016).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 33 наукові праці (з яких 11 написано одноосібно і 22 – у співавторстві) загальним обсягом 11,2 д. а., з них 11 статей у наукових фахових виданнях, 4 статті у наукових періодичних виданнях інших держав та 18 тез та доповідей в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (200 позицій) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, з них основного тексту – 150 сторінок. Робота містить 23 таблиці, 29 рисунків та 19 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано його мету, завдання, предмет-об'єктну сутність, визначено методологію, методи, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму**» висвітлено основні наукові підходи вивчення адаптивного туризму. Методика суспільно-географічного дослідження адаптивного туризму включає три взаємопов'язані

етапи: теоретико-методологічний, аналітичний та синтетичний. На теоретико-методологічному етапі було проаналізовано світову та європейську законодавчо-правову базу адаптивного туризму, розглянуті її етапи становлення в Україні. Контент-аналіз вітчизняної та зарубіжної науково-практичної літератури показав, що проблема адаптації людини носить актуальний характер і є об'єктом дослідження різних наук – географії, соціології, психології, медицини, педагогіки, правознавства. З огляду на це, нами було проаналізовано та систематизовано поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму, розроблено модель його структури та ієрархії та запропоновано класифікацію видів адаптивного туризму. Класифікація видів адаптивного туризму, окрім традиційних, містить специфічні види (параклімбінг, паравокінг та ін.) та спрямована на виявлення груп адаптивних туристів за їх фізичними можливостями, групою інвалідності, нозологією захворювання та можливістю участі в інклюзивних туристських групах. Проміжним підсумком проведеної роботи є структурно-логічна модель адаптивного туризму. Перспективна модель розкриває особливості його функціональної та територіальної структури (адаптивно-туристської системи) адаптивного туризму. На формування та розвиток визначеної системи впливають стато-динамічні чинники. Зважаючи на їх різноманітність та багатогранність було виявлено чинники, які стимулюють або лімітують розвиток адаптивного туризму в Україні (рис.1).

Рис.1 Структурно-логічна модель адаптивного туризму (складено автором)

Визначено, що до стимулюючих розвиток адаптивного туризму належать соціально-демографічний, природно-географічний, культурно-історичний та етноландшафтний чинники, а до лімітуючих – політико-інституційний та інфраструктурний чинники. Зазначимо, що соціально-демографічний чинник безпосередньо впливає на формування перспективної цільової аудиторії адаптивного туризму.

У другому розділі «Суспільно-географічні чинники формування адаптивного туризму в Україні» проаналізовано структуру перспективної цільової аудиторії адаптивного туризму, яка складається з осіб маломобільної категорія населення та поділяється на 2 групи (осіб пенсійного віку та групи осіб з інвалідністю). За даними пенсійного фонду України, значною чисельністю маломобільної категорії населення вирізняються Дніпропетровська та Донецька області, а низька чисельність маломобільної категорії населення зафіксована в Кіровоградській, Чернігівській та Чернівецькій областях. Чисельність перспективних цільових груп адаптивного туризму в регіонах України фактично однакова від 50 до 300 осіб на 1 тис. населення в регіоні, на що відображено на рис. 2.

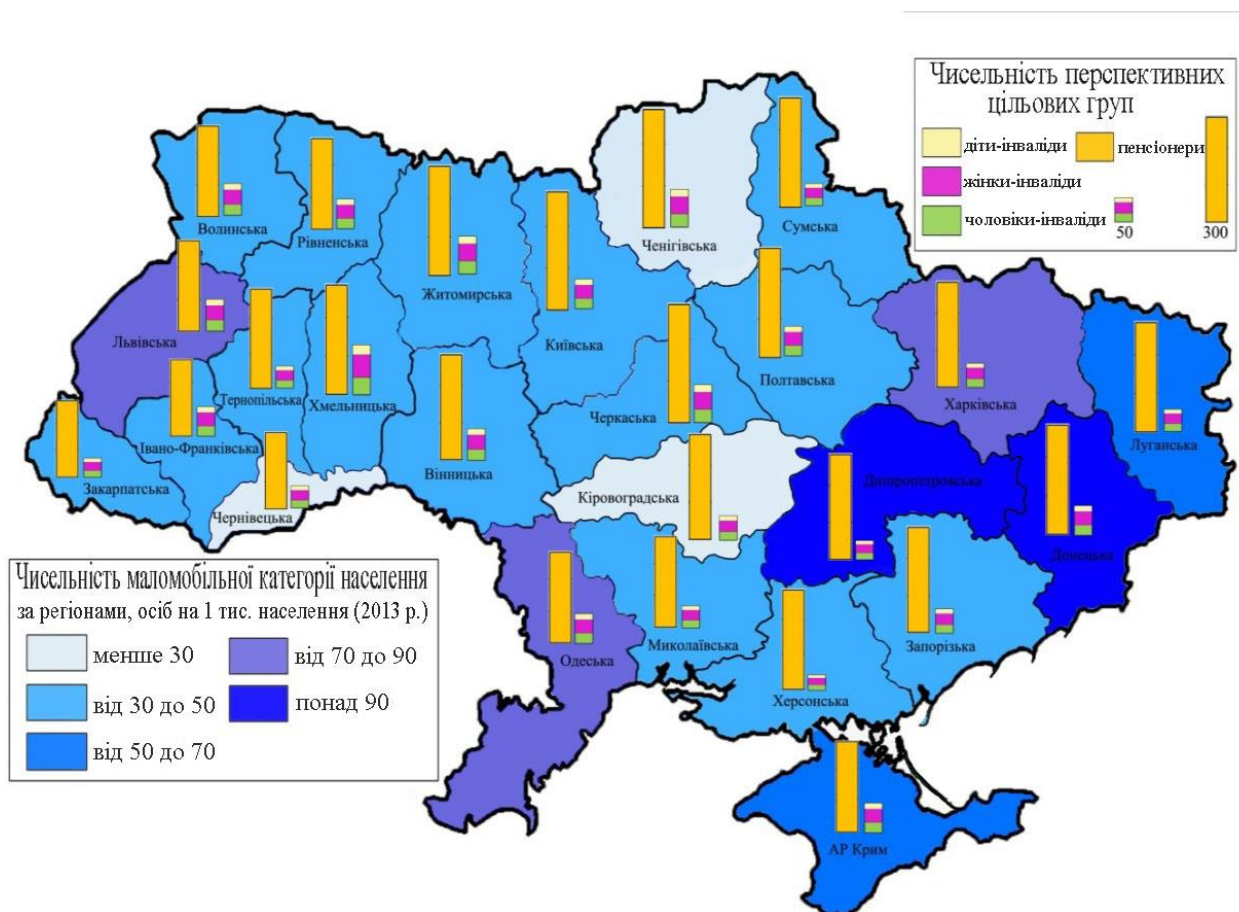

Рис.2 Регіональні відмінності чисельності перспективної цільової аудиторії адаптивного туризму в Україні (складено автором)

Значним важелем процесу формування та розвитку адаптивного туризму є природно-географічний чинник. Фактично всі регіони України мають високий потенціал щодо організації туристських заходів із включенням різних видів реабілітації (аеротерапії, таласотерапії, геліотерапії, ландшафтотерапії). В більшості областей та автономії України (окрім Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Кіровоградської та Луганської областей) діє низка туристсько-екскурсійних маршрутів для маломобільної категорії населення, яка створена в національних природних парках (НПП).

Результати проведеної нами кількісно-якісної оцінки природних показників 25 НПП України вказують на перспективи створення мережі туристсько-екскурсійних маршрутів для осіб з різними фізичними та психофізичними вадами.

До чинників, що лімітують розвиток адаптивного туризму в Україні належать політико-інституційні та інфраструктурні чинники. Нормативно-правова база України з питань адаптивного туризму фактично відсутня, відсутні й розробки щодо ефективних механізмів подолання цієї проблеми. Низький рівень розвитку інфраструктури адаптивного туризму, який спостерігається в значній кількості регіонів України безпосередньо впливає на кількість організованих туристських заходів для осіб з інвалідністю та кількість перспективних туристських маршрутів (рис. 3).

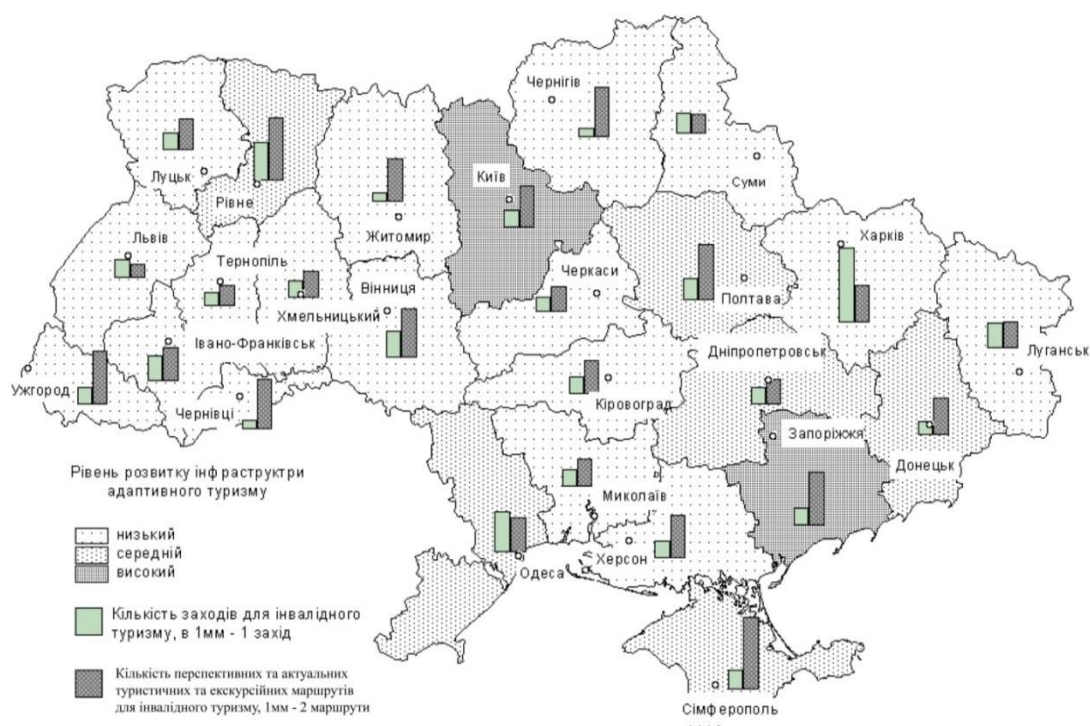

Рис. 3 Регіональні відмінності рівня розвитку інфраструктури адаптивного туризму в Україні (складено автором)

В третьому розділі «Просторово-часовий аналіз сучасного стану розвитку адаптивного туризму» проаналізовано просторові відмінності та динаміку розвитку адаптивного туризму в Україні за період 2001-2013 рр. За даними Національної асамблеї інвалідів України в 2014 р. відбулось збільшення чисельності осіб з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями. Це пов'язано із початком бойових дій на сході нашої країни. В той же час, актуальності набуває впровадження ряду спеціалізованих туристських програм для реабілітації людей та бійців, що перебували на території проведення антитерористичної операції (Донецька, Луганська області). У розробці та впровадженні цих програм брали участь як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці, були запропоновані міжнародні гранди, відкриті нові громадські об'єднання та заклади реабілітації. Але, незважаючи на це, кількість задіяних осіб з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями в адаптивному туризмі незначна. Це обумовлено тим, що в значній кількості областей дуже низький рівень державної та недержавної допомоги розвитку адаптивного туризму. У переліку установ (громадські об'єднання, церковні організації, бюро подорожей та ін.), що беруть участь в організації адаптивного туризму бракує багатьох структур, які могли б долучитись до їх провадження. Тому значна кількість осіб з інвалідністю не приймає участь у запропонованих спеціалізованих програмах, а вимушена здійснювати подорожі в колі родини та знайомих або самостійно (рис. 4).

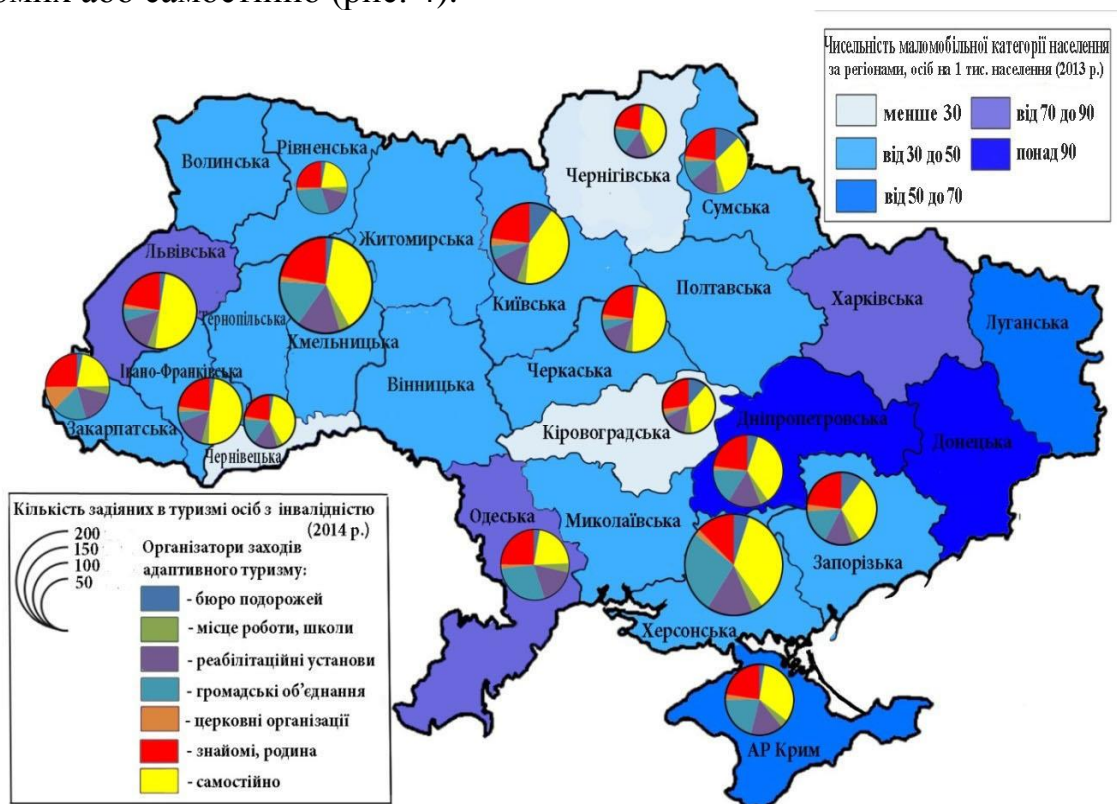

Рис. 4 Регіональні відмінності співвідношення інституцій, що організують туристські заходи для неповносправних людей (складено автором)

Результати SWOT-аналізу вказують на те, що незважаючи на існуючі проблеми в туристсько-адаптивному секторі та сучасний політичний стан в країні, впровадження адаптивного туризму є доцільним, а подальший його розвиток залежить від програми заходів соціалізація та інтеграції осіб з інвалідністю.

У четвертому розділі **«Перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні»** розглянуті геопросторові аспекти перспектив розвитку адаптивного туризму в Україні. Обґрунтовані принципи створення туристсько-реабілітаційних центрів, які є перспективними полюсами зростання в просторовому каркасі координаційної системи адаптивного туризму. На основі цих принципів виявлені туристські дестинації I (спеціалізовані реабілітаційні та рекреаційні заклади) та II (спеціалізовані пункти, маршрути) порядку. На розвиток дестинацій II порядку впливає кількість «доступних» туристських маршрутів в Україні, які б відповідали стандартами та міжнародним критеріями доступності для осіб з інвалідністю. Запропонована в роботі принципова схема організації туристсько-екскурсійних маршрутів для осіб з інвалідністю вказує на специфіку їх створення.

Проектування перспективного каркасу координаційної системи адаптивного туризму включає виділення регіонів різного рівня адаптованості (кількість «доступних» об'єктів туристської індустрії) та виявлення дестинацій I, II порядку, які в перспективі стануть полігонами впровадження спеціальних проектів та програм адаптивного туризму. Застосування принципів ресурсно-рекреаційної територіальної єдності та існуючого територіально-адміністративного поділу дозволило нам виділити в межах Причорноморського, Карпатсько-Подільського, Полісько-Столичного, Придніпровсько-Донецького та Харківського ресурсно-рекреаційних районів перспективні туристські дестинації I, II порядку, що можуть виступати вузлами та центрами адаптивного туризму. Обґрунтоване просторове планування передбачає формування перспективних центрів активності, які забезпечуватимуть імпульс розвитку адаптивного туризму для території регіону в цілому. Визначені територіальні особливості допоможуть створити туристсько-реабілітаційні центри в регіонах України з урахуванням їх функціонального спрямування в наданні реабілітаційно-туристських послуг маломобільній категорії населення. Запропонована в роботі структурно-логічної модель створення туристсько-реабілітаційного центру допоможе скоординувати дії щодо формування та розвитку адаптивного туризму в областях та автономії України. Ядром структурно-логічної моделі виступає туристсько-реабілітаційного центр (перспективна дестинація I порядку), створення якого вимагає застосування основних наукових підходів – суспільного, географічного, економічного, організаційного, які застосовано відповідно до потреб людей з обмеженнями фізичними та психофізичними можливостями в реабілітація та абілітація засобами туризму (рис. 5).

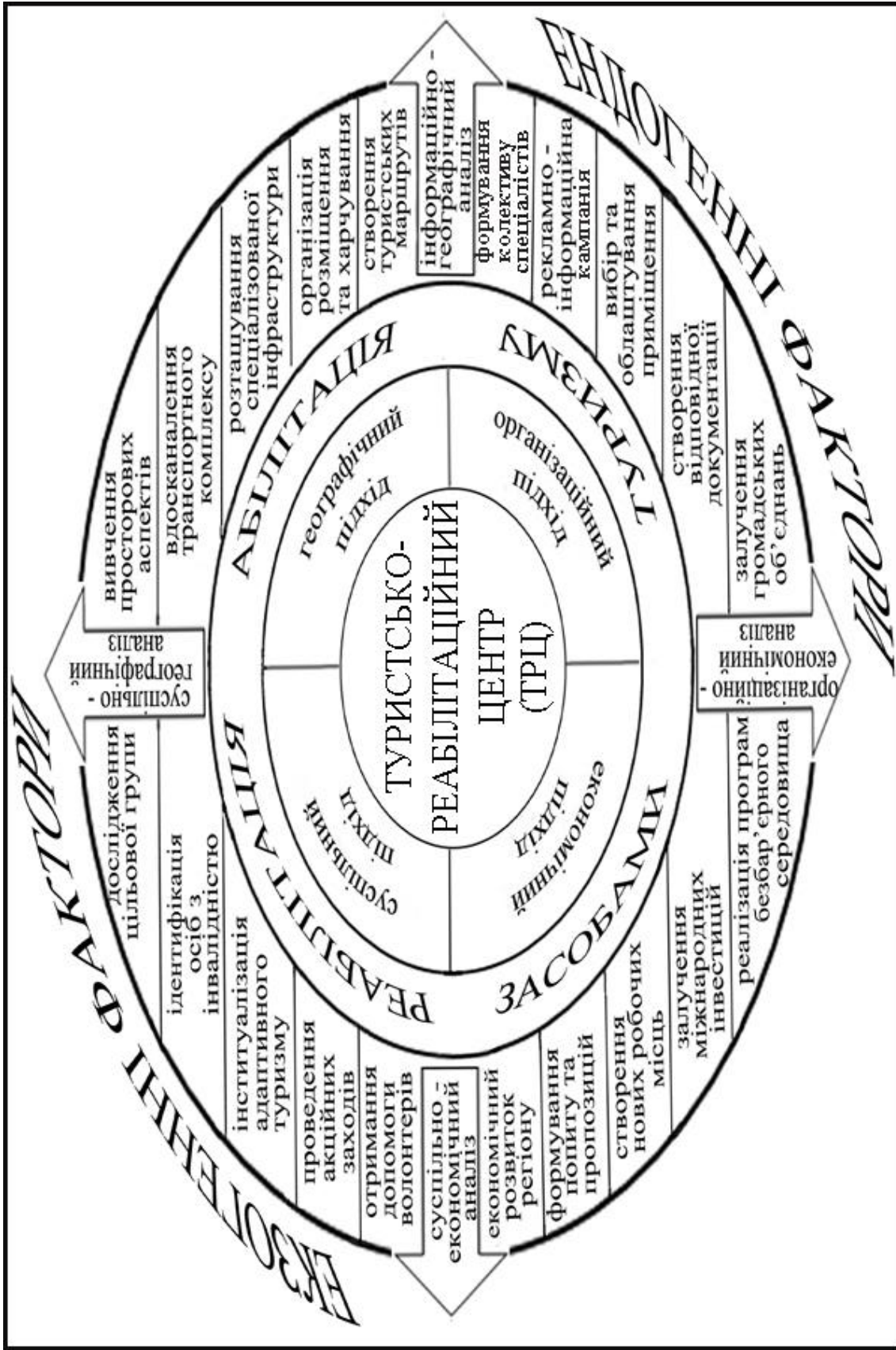

Рис. 5 Структурно-логічна модель створення регіонального туристсько-реабілітаційного центру (складено автором)

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні поглиблено і розширено теоретико-методологічні засади, поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму та уявлення про його функціональну та територіальну структуру.

1. В роботі дано визначення поняття «адаптивний туризм», який виступає чинником соціальної реабілітації як для відносно здорових людей похилого віку, так і для осіб з інвалідністю. За результатами аналізу базової термінології адаптивного туризму поглиблено його поняттєво-термінологічний апарат в частині розкриття сутності адаптивного (безбар'єрного) туризму, під яким розуміється новий вид адаптивної рухової реакції, фізичної реабілітації, оздоровлення та соціальної інтеграції людей з обмеженими фізичними можливостями.

2. Запропоновано класифікацію видів адаптивного туризму, яка крім стандартних ознак (мета подорожі, спосіб пересування, форми подорожування, вікова ознака), доповнена ознаками за категоріями обмеження функцій організму та можливостей щодо нозологічних форм захворювання, урахування яких сприяє якісному та ефективному проведенню туристських заходів та визначає їх специфіку; пошук оптимальних стандартів організації заходів адаптивного туризму з урахуванням особливостей поведінки та фізичних можливостей дозволив визначити 3 спеціалізовані групи туристів-адаптантів (1 – люди з обмеженими можливостями руху, в т. ч. «візочники»; 2 – люди з обмеженими можливостями сприйняття навколишнього середовища (сенсорна та мовленнєва категорії), 3 – інші).

3. Метод графічного моделювання, застосований у дослідженні, виступав суттєвим засобом аналізу та пізнання географічних явищ та процесів (в т.ч. в площині адаптивного туризму та реабілітації засобами туризму); специфіка адаптивного туризму визначається сукупністю показників «доступності» рекреаційно-туристських об'єктів – останні виступають елементами його функціональної та територіальної структур (які, в свою чергу, відповідають за виявлення та особливості використання туристсько-рекреаційних ресурсів і спеціалізованої інфраструктури) та спрямовані на задоволення туристсько-адаптивних потреб осіб з обмеженими можливостями на шляху досягнення туристсько-адаптивного ефекту.

4. Основним чинником формування реабілітаційно-туристської адаптивної системи в Україні є соціально-демографічний чинник (група показників маломобільної категорії населення), якому притаманні зміни структури населення, а побічними виступають природно-географічні, політико-інституційні та інфраструктурні чинники; розширено та поглиблено поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму (введено в обіг та конкретизовано ряд дефініцій), розроблено ряд структурно-логічних (наочно-уявних, графічних) моделей, які виступають специфічним важелем аналізу предмет-об'єктної сутності адаптивного туризму.

5. Аналіз кількісних показників хвороб, які призводять до інвалідності, показав, що основними серед них є уроджені аномалії, хвороби нервової системи,

розлади психіки та поведінки, хвороби кістково-м'язового апарату, хвороби вуха та зору; аналіз соціально-демографічних чинників формування адаптивного туризму свідчить про необхідність створення туристських сегментів, які б враховували потреби та можливості осіб похилого віку, інвалідів-«візочників», інвалідів дитинства, інвалідів сенсорної групи, дітей-інвалідів шкільного віку та студентів з особливими потребами.

6. Аналіз нормативно-правової бази України щодо праворегулювання відношень в адаптивному туризмі показав її недосконалість, а в ряді випадків – і фактичну відсутність в частині визнання самої наявності категорії адаптивних туристів. В той же час, аналіз залучених до державних програм осіб з ознаками інвалідності свідчить про достатньо високу мотивацію їх активної участі в суспільному житті (ряд регіонів не тільки залучені до державних програм, а й активно долучаються до проектів з недержавним та міжнародним фінансуванням). Залучення осіб з фізичними обмеженнями до участі в туристських реабілітаційних програмах залежить від адаптованості (доступності) туристської інфраструктури, ступінь якої в ряді регіонів України дуже низький, відносно високим ступенем вирізняються області, залучені до міжнародних проектів (Львівська, Івано-Франківська, Хмельницька, Закарпатська). Більшість регіонів України має середній та високий ступені етноландшафтної адаптації та численні етноландшафтні об'єкти, ознайомлення з якими відповідає наступним функціям адаптивного туризму: медико-біологічній (оздоровлення, реабілітація), соціально-культурній (спілкування, пізнання), економічній (фінансові можливості) та сприяє апроксимації осіб з обмеженими фізичними можливостями до туризму в межах власного або сусіднього регіонів.

7. Аналіз адаптивного туризму показав, що його формування відбувається під впливом генеруючих – природно-географічних, соціально-демографічних, культурно-історичних чинників. До лімітуючих належать політико-інституційні та інфраструктурні чинники, які формуються та потребують додаткової уваги з боку суспільства. Зважаючи на те, що найбільші реабілітаційні установи залишились на тимчасово анексованій території Криму, нагальною потребою є відповідне ресурсно-рекреаційне та інфраструктурне заміщення, організація закладів з надання відповідних послуг поза межами АР Крим (наприклад, на території Запорізької, Одеської та Херсонської областей).

8. Результати SWOT-аналізу вказують на доцільність реалізації програм розвитку адаптивного туризму, що доводить розрахована матриця кількісної оцінки вагомих елементів аналізу. Крім того, було обчислено нівелювання загроз та підсилення можливостей складових сучасного адаптивно-туристського сектору України.

9. Основною проблемою подальшого розвитку адаптивного туризму в Україні залишається відсутність єдиної регіональної координаційної системи та центрів управління адаптивного туризму; обґрунтовано та запропоновано просторовий каркас перспективної координаційної системи адаптивного туризму (каркас включає туристсько-реабілітаційні центри – дестинації I порядку та дестинації II порядку), що базується як на адміністративно-територіальному поділі країни, так і на її ресурсно-реабілітаційній базі.

10. Запропоновано принципову схему організації туристсько-екскурсійних маршрутів для осіб з інвалідністю, на основі якої розроблено ряд маршрутів (пішохідний, екологічний, водний, етнографічний) для 1-3 груп адаптивних туристів.

11. Розроблені картографічні та структурно-логічні моделі виступають елементом регіонального моніторингу (стосовно розвитку та предмет-об'єктної сутності адаптивного туризму) та чинником прийняття управлінських рішень на національному та регіональному рівні, а запропонована структурно-логічна модель створення регіонального туристсько-реабілітаційного центру виступає як проміжним результатом дослідження, так і певним алгоритмом у реалізації аналогічних регіональних програм адаптивного туризму.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Шумский В. М. Этноландшафтная адаптация - путь к рациональному природопользованию / В. М. Шумский, О. И. Топалова // Культура народов Причерноморья. – 2010. – №177. – С. 160-163. Особистий внесок: розроблено структурно-логічну модель етноландшафтної адаптації.

2. Белявцева Е. В. Проблемы туристического использования ландшафтов пригородной зоны - объектов адаптации к этническим общностям / Белявцева Е. В., Топалова О. И., Шумский В. М. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. География. – 2010. – Т. 23. – С. 89-91. Особистий внесок: запропоновано використання об'єктів етноландшафтної адаптації приміської зони в організації туристсько-екскурсійних заходів.

3. Топалова О. И. Теоретические основы этноландшафтной адаптации: уровень компонентов природы / О. И. Топалова // Культура народов Причерноморья. – 2010. – №189. – С.183-185.

4. Топалова О. И. Этноландшафтная адаптация на початку античного періоду відносно до господарсько-культурного типу засвоєння передгір'я Криму / О. И. Топалова // Зб. наук. праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – 2011. – Вип. 25. – С.102-105.

5. Топалова О. И. Этноландшафтная адаптация в период классической античности на территории юго-западного Крыма / О. И. Топалова // Культура народов Причерноморья. – 2011. – №198. – С. 63-64.

6. Топалова О. И. Этноландшафтная адаптация в системе геодинамической модели с учетом принципов сукцессионного замещения, регенерации почв, реаклиматизации животного мира / О. И. Топалова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. География. – 2011. – Т. 24, №2, ч.1. – С.172-176.

7. Картографування та структурно-логічне моделювання адаптивного туризму О. О. Бейдик, А. В. Орещенко, А. О. Зяблова, О. И. Топалова // Часопис картографії. – 2014. – Вип.11. – С. 106-114. Особистий внесок: сформульовані

особливості застосування методів (структурно-логічного) моделювання, що поглиблює та розширює уявлення про ресурсно-рекреаційну базу регіону, яка є суттєвим чинником розвитку як традиційних, так і спеціалізованих видів туризму.

8. Бейдик О. О. Впровадження інклюзивних програм з туризму в загальноосвітніх та позашкільних закладах України / О. О. Бейдик, О. І. Топалова // Часопис соціально-економічної географії Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – 2015. – Вип. 18(1). – С.126-130. Особистий внесок: проаналізовано регіональні відмінності чисельності дітей-інвалідів, які навчалися у загальноосвітніх навчальних у 2012-2013 н.р.

9. Топалова О. І. Використання етноландшафтних об'єктів в організації адаптивного туризму в Україні / О. І. Топалова // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер. 4 Географія і сучасність. – 2015. – Вип. 33.– С. 243-250.

10. Топалова О. І. Демографічні чинники формування адаптивного туризму в Україні / О. І. Топалова // Часопис картографії. – 2015. – Вип.12. – С.193-197.

11. Бейдик О. О. Туристсько-екскурсійний потенціал формування маршрутів для адаптивних туристів / Бейдик О. О., Топалова О. І., Драчук А. І. // Географія та туризм. – 2016. – Вип. 36. – С.55-62. Особистий внесок: на основі проведеного кількісно-якісного аналізу показників природно-географічного чинника розроблено картосхему «Можливості національних природних парків щодо організації адаптивного туризму».

Публікації в іноземних виданнях та в міжнародних наукометричних базах:

12. Топалова О. И. Этноландшафтная адаптация на покомпонентном уровне (этнос-рельеф) / О. И. Топалова, Т. А. Орловская // Экологические, экономические и социально-культурные предпосылки трансграничного сотрудничества в Балтийском регионе: Материалы междунар. науч.-практ. конф. – Псков : Изд. Псков ГУ, 2012. – С.168-170. Особистий внесок: проаналізовано стато-динамічні чинники, які впливають на взаємодію етносу та ландшафту на ранніх етапах культурно-господарського засвоєння південно-західного Криму.

13. Арсененко И. А. Перспективы развития параклимбинга в Карпатско-Подольском ресурсно-туристском районе Украины / Арсененко И. А., Байтеряков О. З., Топалова О. И. // Проблемы устойчивости эколого-хозяйственных и социально-культурных систем трансграничных регионов : Материалы междунар. науч.-практ. конф. – Псков : Изд. Псков ГУ, 2014. – С. 120-123. Особистий внесок: проаналізована природно-ресурсна база Карпатсько-Подільського ресурсно-туристського району.

14. Арсененко И. А. Занятия параклимбингом в условиях искусственного горного рельефа в системе реабилитации инвалидов / И. А. Арсененко, О. И. Топалова // Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. – Slovakia, 2013. – №4(1). – С.10-13. Особистий внесок: проаналізовано ряд спеціальних програм занять параклімбінгом в умовах штучного рельєфу.

15. Основные направления деятельности научно-исследовательской лаборатории рекреационной географии и туризма Мелитопольского государственного педагогического университета имени Б.Хмельницкого / [И. А. Арсененко, О. З. Байтеряков, М. Л. Сажнев, О. М. Левада, О. И. Топалова] // Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. – Slovakia, 2013. – №4(1). – С. 13-17. Особистий внесок: запропоновано напрями дослідження адаптивного туризму в Україні в рамках діяльності науково-дослідної лабораторії рекреаційної географії та туризму.

Публікації в інших наукових виданнях, матеріалах конференцій:

16. Губарева О. І. Напрямки використання спелеотуристичних ресурсів Карабійського масиву / О. І. Губарева // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2005». Сер. Географія та геологія. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. – Т.13. – С.3-4.

17. Губарева О. І. История развития спелеотуризма в горном Крыму / О. И. Губарева // Студентський меридіан : зб. наук. праць студентів. – Мелітополь, 2006. – Вип. 4.,ч.1. – С.85-87.

18. Байтеряков О. З. Нові тенденції розвитку спелеотуризму в Україні / О.З. Байтеряков, О. І. Губарева // Розвиток географічної думки на території України: зб. наук. праць. – Мелітополь : Вид. МДПУ, 2006.– С.42-45. Особистий внесок: розглянуто перші етапи становлення та розвитку спелеотуризму в Україні.

19. Топалова О. І. Фактори зміни природної обстановки в етнокультурному просторі Південно-Західного Криму раннеантичної доби / О. І. Топалова // Україна : географія цілей та можливостей: зб. наук. пр. в 4-х т. – Ніжин : ФОП Лисенко М. М., 2012. – Т.2. – С. 281-284.

20. Топалова О. І. Этнокультурное пространство и этнокультурный ландшафт: понятия и их значение / О. И. Топалова // Проблеми екологічного та соціально-правового розвитку Азово-Чорноморського регіону : зб. наук. статей. – Мелітополь : Вид. МДПУ, 2013. – С.373-379.

21. Арсененко І. А. Визначення рекреаційно-туристичних районів і їх спеціалізації в межах Запорізького Приазов'я / І. А. Арсененко, О. І. Топалова, О. С. Гапонова // Географія та екологія : наука і освіта : Матеріали V всеукр. наук.-практ. конф. – Умань : Візаві, 2014. – С.15-18. Особистий внесок: проаналізовано рекреаційно-туристичний потенціал Запорізького Приазов'я.

22. Арсененко І. А. Інвалідний туризм: поняття, класифікація / І. А. Арсененко, О. І. Топалова // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: V міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С.9-11. Особистий внесок: запропоновано класифікацію видів інвалідного туризму.

23. Топалова О. І. Місце адаптивного туризму в етноландшафтному просторі / О. І. Топалова // Регіональні проблеми розвитку приморських територій: теорія і практика: міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. – Мелітополь, 2014. – С.63-66.

24. Бейдик О. О. Класифікація та нові типи адаптивного туризму / О. О. Бейдик, О. І. Топалова // Туризм і гостинність в Україні : стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку : II Міжнародна наук.-практ. конф. – Черкаси : Брама-Україна, 2014.– С.8-13. Особистий внесок: розроблено класифікацію адаптивного туризму. Особистий внесок: сформульовано дефініції специфічних термінів адаптивного туризму.

25. Структурно-логічні моделі як важель аналізу адаптивного туризму / [О. О. Бейдик, О. І. Топалова, М. М. Михайлюк, К. І. Опанасюк] // Сучасні проблеми розвитку суспільної географії : IV всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Альфа-ПК, 2014. – С.34-35. Особистий внесок: проаналізовано роботи інвалідно-туристської проблематики вітчизняних та зарубіжних вчених.

26. Оцінка природних рекреаційно-туристських ресурсів регіону для організації адаптивного туризму / О. О. Бейдик, О. І. Топалова, Д. П. Вакуленко, А. О. Землякова // Регіон – 2014 : Стратегія оптимального розвитку : Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. присвяченої 80-річчю кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – С.56-58. Особистий внесок: проаналізовано наукові нароби з питань адаптивного (мало мобільного) туризму.

27. Методичні рекомендації для практичних і самостійних робіт з курсу «Спеціальний та адаптивний туризм» / Автори-укладачі: Байтеряков О. З., Топалова О. І. – Мелітополь : Вид. МГПУ, 2014. – 35 с. Особистий внесок: розроблено практичні заняття з адаптивного туризму.

28. Топалова О. І. Специфіка організації доступних туристських маршрутів для осіб з інвалідністю / О. І. Топалова // Алексеєвські краєзнавчі читання : Матеріали регіональної наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю А. А. Хижняка. – Мелітополь: МДПУ, 2015. – С.180-184.

29. Території та об'єкти природно-заповідного фонду, їх значення та використання в туризмі (на матеріалах Херсонської області) / І. А. Арсененко, Л. М. Донченко, І. А. Донець, О. І. Топалова // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії : XVI міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. – Переяслав-Хмельницький, 2015.– С. 12-14. Особистий внесок: висвітлено перспективи використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду в туризмі.

30. Бейдик О. О. Адаптивний туризм: класифікація та науково-методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження / О.О. Бейдик, А. Л. Мельничук, О. І. Топалова // Регіональні проблеми України : географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : Зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнародної наук.-практ. конф. – Херсон : ПП Вишемирський, 2015. – С.29-39. Особистий внесок: проаналізовано регіональні відмінності динаміки чисельності інвалідів серед дорослого населення України за 2001 – 2013 рр.

31. Бейдик О. О. Організація адаптивного туризму в Україні / О. О. Бейдик, О. І. Топалова // Українська географія : сучасні виклики : Зб. наук. праць у 3-х т. – К. : Принт-Сервіс, 2016. – Т. II. – С. 25-27. Особистий внесок:

проаналізовано регіональні відмінності співвідношення інституцій, що організовують туристські заходи для неповносправних осіб.

32. Перспективи розвитку індустріального туризму в Запорізькій області / І. А. Арсененко, О. І. Топалова, В. А. Гончаров, О. В. Мельников] // Історико-географічний дискурс проблем геосфери : матер. Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф.; за ред. Л. М. Даценко. – Мелітополь : МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. – С. 98-101. Особистий внесок: розроблено картосхему об'єктів індустріального туризму в Запорізькій області.

33. Методичні рекомендації для проведення практичних та самостійних робіт з навчальної дисципліни «Географія туризму» для студентів Галузі знань 24 Сфера обслуговування, напряму підготовки 242 Туризм / Автори-укладачі : Арсененко І. А., Топалова О. І. – Мелітополь, 2016. – 87 с. Особистий внесок: розроблено практичні та самостійні роботи з навчальної дисципліни «Географія туризму».

АНОТАЦІЯ

Топалова О. І. Суспільно-географічні передумови та перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України, Київ, 2016.

У дисертаційній роботі розкриті теоретико-методологічні засади дослідження адаптивного туризму. Проаналізовано становлення світової та європейської законодавчо-правової бази адаптивного туризму. Поняттєво-термінологічний апарат адаптивного туризму доповнено новими термінами. Проведено наукометричний аналіз значного масиву вітчизняних та зарубіжних міждисциплінарних публікацій «адаптивно-інвалідної» проблематики. Удосконалено класифікацію адаптивного туризму з урахуванням особливостей фізичних обмежень відносно нозології захворювання та категорій інвалідності. Розроблено структурно-логічну модель адаптивного туризму, яка розкриває особливості його функціональної та територіальної структури. Проаналізовано групи суспільно-географічних чинників (природно-географічні, соціально-демографічні, культурно-історичні та етноландшафтні, політико-інституційні та інфраструктурні) та виявлено їх вплив на формування та розвиток адаптивного туризму в регіонах України. На основі SWOT-аналізу розроблені стратегічні пріоритети розвитку адаптивного туризму в Україні – створення доступних туристських маршрутів, туристсько-реабілітаційних центрів, як дестинацій I, II порядку в просторовому каркасі перспективної координаційної системи.

Ключові слова: адаптивний туризм, маломобільна категорія населення, особа з інвалідністю, реабілітація, структурно-логічна модель, класифікація адаптивного туризму, чинники формування адаптивного туризму, SWOT-аналіз, «доступний» туристський маршрут, туристсько-реабілітаційний центр, перспективний каркас координаційної системи адаптивного туризму.

АННОТАЦИЯ

Топалова О.И. Социально-географические предпосылки и перспективы развития адаптивного туризма в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.02 – экономическая и социальная география. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2016.

В диссертационной работе раскрыты теоретико-методологические основы социально-географического исследования адаптивного туризма в Украине. Рассмотрена история становления мировой и европейской правовой базы адаптивного туризма. Понятийно-терминологический аппарат дополнен новыми специфическими терминами. Проведен наукометрический анализ значительного массива отечественных и зарубежных междисциплинарных публикаций «адаптивно-инвалидной» проблематики. На основании этого анализа усовершенствована сущность понятия адаптивный туризм, который рассматривается как часть национального туризма, его специальный вид и выступает значительным фактором реабилитации, с одной стороны для относительно здоровых пожилых людей, а с другой, – для людей с инвалидностью. Классификация адаптивного туризма дополнена группой признаков с учетом нозологических форм заболевания и категорий инвалидности, выделены три основные группы туристов с особыми потребностями. Разработана структурно-логическая модель адаптивного туризма которая раскрывает особенности функциональной и территориальной структуры.

Дана характеристика факторам (природно-географическому, социально-демографическому, культурно-историческому и этноландшафтному, политико-институциональному, инфраструктурному), которые влияют на формирование адаптивного туризма в регионах Украины. Представлен комплексный анализ соответствий функциональной и территориальной структуры потребностям адаптивного туризма в регионах Украины.

На основе SWOT-анализа разработаны стратегические приоритеты развития адаптивного туризма в Украине: создание доступных туристских маршрутов, туристско-реабилитационных центров как дестинаций I и II порядка в пространственном каркасе перспективной координационной системы.

Ключевые слова: адаптивный туризм, маломобильная категория населения, инвалидность, реабилитация, структурно-логическая модель, классификация адаптивного туризма, факторы формирования адаптивного туризма, SWOT-анализ, «доступный» туристский маршрут, туристско-реабилитационный центр, перспективный каркас координационной системы адаптивного туризма.

SUMMARY

Topalova O.I. Socio-geographic factors and prospects of development of adaptive tourism in Ukraine. - The manuscript.

The thesis for the degree of candidate of geographical sciences in specialty 11.00.02 - economic and social geography.- Taras Shevchenko Kyiv National University, Ministry of Education of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis uncovers the theoretical and methodological principles of adaptive study of tourism. The scientometric analysis of a large amount of native and foreign interdisciplinary publications on «adaptive-disability» questions is carried out. Based on proposed analysis, adaptive tourism concept is improved, which we consider as part of the national tourism, it's a special kind, which is a significant factor in rehabilitation for relatively healthy seniors on the one hand and people with disabilities on the other. The classifications of adaptive tourism, taking into account is the physical restrictions on nosology of disease and disability categories is improved; three main groups of tourists with special needs are identified. The structure – logical model of adaptive tourism, which exposes the structure of geospatial adaptive tourism organization and its functional and territorial structure peculiarities is elaborated.

The factors (natural-geographic, socio-demographic, culture-historical and ethnolandscape, politic-institutional and infrastructure) and their influence on the formation and development of adaptive tourism in regions of Ukraine. The features of prospective adaptive tourism target group are revealed.

Based on the SWOT-analysis the strategic priorities of adaptive tourism in Ukraine are defined: the creation of affordable tourist routes, tourist and rehabilitation centers as destinations of I, II order in space frame of perspective coordination model.

Keywords: adaptive tourism, category disabled population, person with a disability, rehabilitation, structural and logical model, classification of adaptive tourism, factors adaptive tourism formation, SWOT-analysis, «available» tourist route, tourist rehabilitation center, promising frame coordination system adaptive tourism.